

KOOPLIEDEN UIT ISERLOHN IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN TIJDENS DE ACHTTIENDE EEUW

door

Wilfried REININGHAUS ¹

De handels- en nijverheidsstad Iserlohn

In de loop van de achttiende eeuw gold de stad Iserlohn bij alle reizigers, die het graafschap Mark in het zuiden van Westfalen bezochten, als de rijkste en meest welvarende stad in de regio. Dit niettegenstaande het feit dat de omstreeks het jaar 1800 ongeveer 4000 inwoners tellende stad ver van de grote verkeersaders gelegen was. Sedert de middeleeuwen beruste de welvaart er op productie en verkoop van ijzerdraad en van de op basis daarvan aangemaakte kleine ijzerwaren. Na 1720 werd deze traditionele nijverheid aangevuld met de productie van voorwerpen in messing (een legering van koper en zink), gestimuleerd door het voorkomen van zinkerts in de nabijheid van de stad. Omstreeks 1740 kwamen als manufactuur ingerichte zijde- en bandfluweelweverijen de metaalnijverheid aanvullen. De drijvende kracht achter de afzet van de standaardproductie en bij het inplanten van de nieuwe nijverheden was de locale elite van kooplieden. Sinds de zestiende eeuw beheerste deze het openbare leven in Iserlohn. Doorheen de achttiende eeuw zijn ononderbroken een vijftigtal koopliedenvennootschappen of bedrijven op individuele basis aanwijsbaar. Geen enkele andere stad in Westfalen kende op dat ogenblik een vergelijkbaar aantal kooplui in verhouding tot de volledige bevolking ².

De belangrijkste afzetmarkt voor Iserlohn waren, tijdens de dertigjarige oorlog, de Noordelijke Nederlanden, met Amsterdam als draaischijf. Aan het einde van de zeventiende eeuw breidden de kooplui uit Iserlohn hun actieradius uit. Dank zij het heropleven van de jaarmarkten in Frankfurt am Main, Leipzig, Naumburg en Braunschweig vonden ze aansluiting bij de intern-Duitse handelsstromen. Ze zorgden tevens voor de link tussen de jaarmarkten en hun handelsrelaties in de Nederlanden : waren aangekocht op de Duitse jaarmarkten werden door hun toedoen in de Nederlanden verkocht, terwijl ze import uit de Nederlanden op de jaarmarkten aanboden. Deze handelstroom liep over Iserlohn en vulde de regionale afzet van de in het graafschap Mark geproduceerde goederen aan ³.

(1) Vertaling: Marc Boone.

(2) Dit artikel ontstond als onderdeel van een geplande monografie over de stad Iserlohn en zijn kooplieden in de periode 1650 - 1820. Eerdere onderzoeksresultaten treft men aan in verschillende artikels in: G. BETTGE (ed.), *Iserlohn-Lexikon*, Iserlohn, 1987; en in W. REININGHAUS, Stammlisten zu Iserlohner Kaufmannsfamilien im 18. Jahrhundert, in: *Beiträge zur westfälischen Familienforschung*, 45, 1987, pp. 7-90.

(3) Zie de bekende karakterisering van de handel vanuit Iserlohn bij W. SOMBART, *Der moderne Kapitalismus*, band 2/1, München-Leipzig, 1919, p. 584.

Kaart van het graafschap Mark uit Stephanie Reekers: Statistische Darstelling der Gewerblichen Wirtschaft Westfalens um 1800.

Kooplui uit Iserlohn in Antwerpen en Gent.

Reeds omstreeks 1700 deden kooplui uit Iserlohn de Zuidelijke Nederlanden tijdens hun handelsreizen aan. Ze voerden laken en kant in en verkochten het op jaarmarkten en markten tot zelfs in Kleve-Mark. Een in 1726 afgekondigd Pruisisch verbod om nog langer Brabantse sierwaren en textiel in de westelijke provinciën van Pruisen in te voeren, zou wel eens

tegen de Iserlohner kooplui gericht kunnen geweest zijn⁴. Mercantilistisch geïnspireerde bezwaren verhinderden in 1723 het voornemen van de koopman Johann Diedrich Schmidt om in Iserlohn een fabriek voor wollen stoffen op te richten en om daarvoor arbeiders uit Brabant in te schakelen⁵. Deze Schmidt moet een buitengewoon kenner van de textielnijverheid in de Zuidelijke Nederlanden geweest zijn. Op 12 mei 1705 had hij zich namelijk als 'Jan Dirk Smidt', 'koopmann' uit 'Yserlijn' in het Antwerpse poorterboek laten registreren. Daarmee was Schmidt een der vijf kooplui uit Iserlohn die aldaar reeds voor 1712 burgerrechten verwierven. Tot 1795 zouden er nog veertien volgen. De plaats Iserlohn raakte er zo door bekend, dat in 1776 Friedrich Hülsenbeck uit de Enneperstrasse zich onder de plaats van herkomst Iserlohn "Duitsland" in Antwerpen vestigde⁶. Of dit aantal vestigingen in Antwerpen uitzonderlijk hoog was, dan wel als gemiddeld te beschouwen voor Vlaanderen en Brabant, kan niet worden uitgemaakt. In elk geval lijkt het grote aantal kooplui uit Iserlohn met burgerrechten in de Scheldestad uitzonderlijk geweest te zijn. In Gent immers, waar dit gemakkelijk kan worden nagetrokken, verwierf geen enkele Iserlohner het poorterschap, ook al lag uitgerekend daar het aantal vestigingen hoog⁷. De plaats van Antwerpen in de overzeese handel tijdens de achttiende eeuw is niet te onderschatten, ook al kende de stad enige terugval vergeleken met de door een sterkere nijverheid gekenmerkte steden Gent en Brussel. Tot in de vroege negentiende eeuw trok de havenstad aan de Schelde telkens opnieuw vreemde, protestantse kooplui aan. Omstreeks 1830, zo stelde F. Prims, waren in de Antwerpse groothandel "naar getal als naar betekenis de vreemden ... overheerschend". Tot de meest vermogende groothandelaren mogen Johannes Schmidt en Thomée & Cie gerekend worden. Beide bedrijfsvoerders waren omstreeks 1810 uit Iserlohn ingeweken⁸.

Het beeld dat de naaiaaldenfabrikant Peter Eberhard Müllensiefen uit Iserlohn aan zijn reis naar België in de herfst van 1800 overhield van de verschijning der Antwerpse kooplui was weinig flatteus: "louter karikaturen, mannen met hangbuikjes..., wandelende biertonnen met verhitte tronies". Müllensiefen verrichtte dan ook geen zaken met hen en verkocht

(4) J.J. SCOTTI, *Sammlung der Gesetze und Verordnungen in dem Herzogthum Cleve und in der Grafschaft Mark*, Düsseldorf, 1826, Dl. 2, nr. 1012.

(5) Zentrales Staatsarchiv Merseburg (verder: ZSTAM), Rep. 34 Iserlohn 106.

(6) Gebaseerd op Stadsarchief Antwerpen (verder: SAA), poortersboeken 1609-1712, 1712-1795. Werden verder nog aangetroffen: 1705: Caspar Angelkort, Gerhard Basse; 1706: Johann Diedrich Schmidt; 1711: Johann Diedrich Schmiemann, Johann Hermann Basse; 1720: Johann Caspar Schmidt; 1757: Johann Melchior Kissing, Johann Arnold Lodewig, Diedrich Hermann Schmidt; 1763: Johann Hermann Kissing, Johannes Quincke; 1769: Gerhard en Johann Friedrich Lodewig; 1776: Johann Stephan Kissing; 1778: Johann Hermann Düsing, Johann Hermann Schmidt; 1787: Johann Wilhelm Geck; 1788: Heinrich Wilhelm Thomee, Johann Karl Angelkort.

(7) J. DECAVELE e.a. (ed.), *Poorters en buitenpoorters van Gent 1477-1492, 1542-1796*, Gent, 1983, passim.

(8) L. MICHELSEN, De Handel, in: *Antwerpen in de XVIIIe eeuw*, Antwerpen, 1952, pp. 94-122; F. PRIMIS, De Antwerpsche groothandel in 1830, in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 20, 1929, pp. 242-243 (vermelding van Thomee en Schmidt). Uitvoerige informatie over beiden in: SAA, bevolkingsregister en contemporaine adresboekjes.

nauwelijks naaanaalden. Wat in zoverre verrassend is omdat hij er toch meerdere landgenoten had aangetroffen, "die daar, net als Kissing in Brussel, belangrijke handelszaken beheerden"⁹. In welke handelswaar dreven deze landgenoten dan wel handel? Een antwoord op deze vraag wordt geleverd door de uitvoerige, zij het niet zonder kritische ingesteldheid te benutten, Gentse adresboekjes, de zogenaamde "Wegwijzer van Gent"¹⁰. Tussen 1787 en 1814 vermelden ze meerdere kooplui, die wij als afkomstig uit Iserlohn kunnen herkennen. Aldus is van 1787 tot 1794 de firma Kissing Söhne ("Kesseng Zoonen") in Gent aanwezig. Ze verhandelde in het huis de "Grote sterre" op de Koornmarkt allerlei Duitse, Engelse en Hollandse waren, in het bijzonder ook wijn van Rijn en Moesel. In 1794 stelden H.D. Quade & Co. hun zaak aan de Sint-Michielsbrug voor het publiek open. Het kon er Engelse, Franse en Duitse stoffen, kousen en kleingoed ("merceryen") kopen. In hetzelfde jaar werd de zaak van (Johann Hermann?) Schmidt aangeduid met de vermelding die naderhand voor alle Iserlohner kooplui in Gent zou gelden: "magazyn in alle duydschen goeder". Ondertussen hadden zich nog vier kooplui uit Iserlohn in Gent laten vertegenwoordigen. Hun "magazinen" moeten de handelszaken geweest zijn die Müllensiefen vermeldde.

In de jaren na 1790 was naar alle waarschijnlijkheid de handel uit Iserlohn met Brabant en Vlaanderen reeds over zijn hoogtepunt heen. Toch blijven de Gentse wegwijzers uit deze jaren belangrijke inlichtingen leveren. Vermoedelijk bezaten de kooplui uit Iserlohn verschillende zaken in de onderscheiden steden. De in Gent vermelde firma Kissing Söhne werd bijvoorbeeld nadrukkelijk voorgesteld als afkomstig uit Antwerpen. Ook Johann Hermann Schmidt kan met Antwerpen worden in verband gebracht. Van Quade is bekend dat hij in 1783 lid werd van de schuttersgilde in Oudenaarde. Hij betrok er, naast zijn woning in Gent, een verblijf¹¹. Het paspoort van Gottfried Cappel bevatte in 1800 stempels uit Gent, Brussel en Antwerpen. Bij zijn overlijden in 1808 bevonden de te inventari-

(9) F. VON OPPELN-BRONIKOWSKI (ed.), *Ein deutsches Bürgerleben vor 100 Jahren*, Leipzig, 1931, p. 190.

(10) De handelsfirma Kissing in: *Nieuwen almanach... ofte den getrouwen wegwijzer der Stad Gent*, Gent, 1787 (in leeszaal van het Gentse stadsarchief), pp. 78; 1788, p. 78; 1781, p. 57; 1790, p. 76; 1791, p. 42; 1792, p. 46; 1793, p. 44; 1794, p. 44; de firma H.D. Quade & co., Schmidt, in: *ibidem*, 1794, p. 44; 1795, p. 68; 1796, p. 68; 1797, p. 37; 1798, p. 34; de firma Gebr. Rentzing, in: *ibidem*, 1798, p. 34; de firma Quincke, in: *ibidem*, 1798, p. 34 (in het hotel Hemelryk). Het *Magazine mit allen deutschen Waren* bevat volgende vermeldingen: 1799, p. 15 (Rentzing, Quincke, Quade, Schmidt); 1800, p. 23; 1801, p. 17 (met nieuwe vermelding van G.G. Cappel & Co.); 1802, p. 50; 1803, p. 85; 1804, p. 90; 1805, p. 83; 1806, p. 82; 1807, p. 85; 1808, p. 93; 1809, p. 95; 1810, p. 108; 1811, p. 101 (enkel nog Quade en Schmidt); 1813, p. 104: Quade, Schmidt en de gebr. Cappel in Lokeren. Kritische bemerkingen aangaande de wegwijzer: H. COPPEJANS-DESMEDT, *De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIII eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838)*, in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n.r., 22, 1968, pp. 189-191.

(11) J. MERTENS, *De Oudenaardsche schutterij van St.-Hermes in de 19de eeuw*. Den teeloegang van een aloude bukschuttersgilde, in: *Handelingen van de geschied- en oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 22, 1985, p. 96. Met dank aan Jef Mertens, Hechtel-Eksel, voor de verwijzing.

seren goederen zich niet in Iserlohn maar in Brabant en op de "handelsplaatsen"¹². Uitgerekend hij vermeldde in correspondentie met zijn oom, een Pruisisch ambtenaar belast met toezicht op de ertswinning, hoe kooplui uit Iserlohn bij de handel met de Zuidelijke Nederlanden tussen de jaarbeurssteden Frankfurt am Main en Leipzig enerzijds en Brabant en Vlaanderen anderzijds af- en aanpendelden. De in Iserlohn achtergebleven verwanten bleven daarbij vaak geruime tijd zonder nieuws¹³. De aankopen op de jaarmarkten waren ook voor de verkopers aldaar tot een vast terugkerende post uitgegroeid. Wanneer in 1771 de kooplui uit Iserlohn op de Paasmarkt in Leipzig geen lijnwaad uit Lausitz opkochten, betekende dit een aanzienlijk verlies voor de producenten uit Lausitz¹⁴.

De rijke kooplui Lürmann en Kissing in Gent

Enkele kooplieden uit Iserlohn of onmiddellijke omgeving brachten het in het huidige België voor 1771 tot een aanzienlijke rijkdom. Een in 1771 opgesteld overzicht van de belangrijkste groothandelaren in de Oostenrijkse Nederlanden vermeldt onder Gent de namen "Kessingh" en "Melchior Lürmann & Co.". De eerste vermelding slaat op Johann Hermann Kissing & Co., die tussen 1768 en 1801 bij de gebroeders Bethmann uit Frankfurt met zetel in Iserlohn of Antwerpen genoteerd stond. Kissing, aldus werd in 1771 uit Gent gemeld, hield aldaar "un magazin fixe de toute sorte des marchandises et denrées, qu'il tire directement notamment des foires de Leypsic, Francfort et autres d'Almagne". Tot de door hem verhandelde waren werden katoendoeken, mousseline, kousen, "jolités et autres denrées et manufactures" gerekend. Ze werden onder andere naar Brugge, Ieper, Kortrijk, Brabant en Henegouwen verzonden. De omzet van Kissings zaak werd op 150 tot 160.000 fl. geschat.

Het profiel van de firma van (Johann) Melchior Lürmann was grondig verschillend hiervan. Ze kocht haar goederen niet alleen op de jaarbeurzen in, maar bevoorradde zich ook in Sheffield, London en in andere Engelse steden. Naast bedrukte of beschilderde mousselinen dreef Lürmann handel in vele diverse goederen, "quoiqu'il est impossible d'individuer et calculer les qualités et quantités de chaque espèce". De omvangrijke verzendingen gebeurden uit Gent naar diverse bestemmingen in Brabant, Henegouwen en Vlaanderen. De jaarlijkse omzet beliep ten minste 200.000 fl.¹⁵

(12) Stadsarchief Iserlohn, Kleine Erwerbungen B 33 (nalatenschap Cappel).

(13) Stadsarchief (verder StA) Schwelm Wupp. 59, p. 127, 193, zie ook de zorgen die een lid van de Iserlohner familie Geck zich maakte tijdens de Brabantse onlusten van 1795: Staatsarchiv Münster (verder: STAMS), Grafschaft Mark, Gerichte III 10,7 deel 28, fol. 185 e.v.

(14) Staatsarchiv Dresden, Loc. 11463, fol. 44v.

(15) Algemeen Rijksarchief (Brussel), verder: ARA, Conseil de Finances, nr. 1627b, zie ook: H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de goeude burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Terezia*, Brussel, 1952, p. 197; IDEM, *De groothandel in de Zuidelijke Nederlanden in 1771*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden*, 6, 1957, pp. 47-65.

De gehele familie Quincke verbleef kennelijk in Vlaanderen, in 1811 besprak Müllensiefen immers met de "verlichte familie Quincke uit Gent" de plannen om het graafschap Mark bij Frankrijk in te lijven ¹⁶.

De handelswaar

Bij de huidige stand van het onderzoek staat vast dat de kooplieden uit Iserlohn in Brabant en Vlaanderen niet zozeer met de import van metaalproducten uit hun geboortestreek, maar eerder met in Duitsland opgekochte textielwaren begaan waren. Omgekeerd brachten ze de hoog aangeschreven Brabantse lakens dan weer op de Duitse markt. Metaalwaren uit het graafschap Mark duiken erg zelden als exportgoederen naar de Zuidelijke Nederlanden in de bronnen op. Het leidt evenwel geen twijfel dat zowel ijzerdraad als gebruiksklare goederen uit metaal daarheen geëxporteerd werden ¹⁷. Na 1785 kwam ook garen uit de Iserlohner blekerijen de lijst van exportgoederen aanvullen. Een veelzijdige handelonderneming als deze van Johannes Rupe & Co. leverde slechts aan een beperkt aantal klanten, die zelf als tussenhandelaars fungeerden. De belangrijkste waren Cruenaer in Kortrijk en Joan Van Paemel in Gent ¹⁸. Ten gevolge van de onlusten in de jaren 1790 kwam de export van fijn garen naar België in het gedrang. Pas na de eeuwwisseling voerde het handelshuis uit Iserlohn zijn activiteiten op. Het deed daarbij een beroep op de diensten van de in Antwerpen woonachtige handelsreiziger Johannes Meininghaus, die van Antwerpen uit klanten in Turnhout, Lokeren, Sint-Niklaas, Brugge, Gent en zelfs tot in Rijsel aandeed. Hij bood garenmonsters aan, die voerlui hem onmiddellijk na het sluiten van de blekerijen in augustus/september in Antwerpen brachten ¹⁹.

Het blijft voorlopig onduidelijk of de Zuidelijke Nederlanden ook als tussenstation fungeerden voor de handel naar Frankrijk of Spanje. Er zijn weinig argumenten om aan te nemen dat dit het geval was: de bewaard gebleven bedrijfsboekhouding bevat immers weinig aanduidingen in deze zin. Alleen merinowol werd duidelijk met Oostende en Leuven als tussen-depot uit Spanje of Frankrijk betrokken ²⁰. Voor de Spanjehandel gaf men in Iserlohn de voorkeur aan de haven van Amsterdam, een aanzienlijk deel van de handel op Engeland verliep over de Vlaamse kusthavens, wat ook door informatie uit Gent wordt bevestigd. Johann Friedrich Quincke & Co. golden aldaar immers als de specialisten voor invoer uit Engeland ²¹.

(16) E. LÜLFF, *Landrat Peter Eberhard Müllensiefen im Dienste der Öffentlichkeit*, Hemer, 1963, p. 21.

(17) STAMS, KDK Hamm 53, fol. 66.

(18) StA Schwelm Wupp. Bfkip. 1788/90, p. 843, 76, p. 391, 91, 868; Stadtarchiv Dortmund Best. 351 nr. 834 (1787 verblijf bij Cruenaer in Kortrijk).

(19) StA Schwelm Wupp. 74, pp. 78-80, 313 e.v., 479 e.v., 573, e.a.

(20) StA Schwelm Wupp. 76, p. 617; Bfkip. 1788/90, p. 1015: wolaankoop bij de gebroeders Sedze in Oléron, transport over Leuven. In 1808 transporteerde F. Van Drooghenbroock uit Brussel vingerhoeden en draad uit messing in opdracht van de firma Rupe naar Lyon en Barcelona en verder, StA Schwelm 11, 299.

(21) StA Schwelm Wupp. 2, p. 250.

De firma's Romberg en Basse

In tegenstelling tot de Kissings, Lürmanns en Quinke's bouwden de kooplieden uit de families Romberg en Basse hun handelsrelaties met Iserlohn in belangrijke mate af, ten gunste van hun engagementen in de Oostenrijkse Nederlanden. In het kader van deze studie kunnen niet alle lotgevallen van Friedrich Romberg aan bod komen. Hij werd in 1729 als zoon van een houtrechter in Sundwig geboren en bracht het tot baron en kasteelheer in Machelen bij Brussel²². De eerste jaren van zijn activiteiten als koopman dienen hier echter wel ter sprake te komen, zijn beroepsloopbaan ving namelijk aan - naar traditie - bij een Kissing in Iserlohn. Indien hij bij de firma Johann Heinrich Kissing & Co. in de leer ging, zal hij daar al wel erg precieze kennis over de handel met de Zuidelijke Nederlanden opgedaan hebben. Een tweede luik van zijn opleiding genoot hij in de Augsburgse textielsector, waar hij eveneens met de aldaar groeiende manufacturen van Johann Heinrich Schüle kon kennismaken. Zowel met Schüle als met de stad Augsburg onderhield Romberg nadien contact²³. Hij kwam tenandere waarschijnlijk uit Augsburg toen hij zich in 1755 als koopman in Brussel vestigde. Toch zou hij nog tot in 1758 in de boekhouding van de Gebroeders Bethmann in Frankfurt als een koopman uit Iserlohn geboekstaafd staan. Het grootboek van de firma Bethmann uit deze jaren laat toe de expansie van de ondernemingen van Romberg in te schatten²⁴. Pas na zijn huwelijk in 1759 met Sophie Luise Huyssen uit Essen werd Brussel definitief de hoofdzetel van zijn bedrijf. Er weze overigens op geattendeerd dat zijn echtgenote een verwante was van de uit Iserlohn afstammende Augsburgse koopman Johann Diedrich Helcke. Op hetzelfde ogenblik nam Romberg zijn drie jaar jongere broer Christian in de firma op. In 1762 vermeldde de Brusselse "Almanach des Négocians" volgend overzicht van goederen die via Romberg te verkrijgen waren: "Marchandises de Silesie, de Saxe & Perses, mousselins, etoffe de soye et laine"²⁵. Tijdens de eerste jaren van zijn optreden als onafhankelijk han-

(22) Vgl. J. VAN HOUTTE, *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Gent, 1920, pp. 353 e.v.; J. LEFÈVRE, *Etude sur le commerce de la Belgique avec l'Espagne au XVIIIe siècle*, Brussel, 1922, pp. 92 e.v.; M. BRAEKMAN, L'église protestante de Bruxelles sous l'Ancien Régime, in: *Cahiers Bruxellois*, VII, 1962, pp. 194 e.v.; F. THESEE, *Négociants bordelais et colons de Saint-Dominique. Liaisons d'habitations. La maison Henry Romberg, Bapst et Co., 1783-1793*, Parijs, 1972, pp. 21-26 (met uitvoerige verdere literatuur); P. MOURÉAUX, Le grand commerce à Bruxelles en 1771, in: *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 4, 1977, pp. 33-48. De regionale geschiedschrijving uit het graafschap Mark heeft zich herhaaldelijk over de figuur van Romberg gebogen: R. ALTHAUS, Johann Bernhard Friedrich Romberg. Das seltsame Schicksal eines Sauerländer, in: *Der Märker*, 3, 1954, p. 88; A. EBBINGHAUS, *Sundwig. Wohnsitz der Rombergs im 18. Jahrhundert*, in: *Der Schlüssel* [Hemer], 23, 1976, pp. 88-92; H. TREUDE, Die Rombergs aus Sundwig, bedeutende Kaufleute und Kolonisten, in: *ibidem*, pp. 52-61; F.W. WULFERT, Zwei merkwürdige Brüder aus Sundwig (ca. 1850), in: *ibidem*, pp. 62 e.v.

(23) Brussel, Koninklijke bibliotheek Albert I, handschriftenafdeling: F. ROMBERG, *Mémoire des faits*, Brussel, 1810, p. IX.

(24) Stadsarchief Frankfurt, Gebr. Bethmann, 3.6, fol. 232, 304.

(25) Stadsarchief Brussel, Almanach des Négocians contenant le Tableau par ordre alphabétique des bonnes maisons de commerce des principales places de l'Europe..., Brussel, 1762, p. 50.

delaar volgde Romberg aldus het patroon dat voor hem andere kooplieden uit Iserlohn, die zich in de Zuidelijke Nederlanden hadden gevestigd, hadden aangehouden : hij dreef hoofdzakelijk handel in textiel. In de loop der jaren 1760 bracht zijn speculatieve geest hem er meer en meer toe het keurslijf van de textielhandel af te werpen. Hij bouwde namelijk een groot-schalige transportketen op, waarbij hij zich steunde op de bekende wagenvoerder Altenvoerde uit het graafschap Mark. In zijn tot in overzeese gebieden reikende handelsaktiviteit beconcurrerde hij evenwel ook de producten uit zijn vaderland, het graafschap Mark. Romberg zorgde namelijk ook voor de afzet van de Oostenrijkse zeisensmederij²⁶. De contacten met Hemer en Iserlohn werden weliswaar niet afgebroken, maar ze verloren op één uitzondering na zogoed als alle bedrijfseconomisch belang. Romberg bleef namelijk behoeftige landgenoten ondersteunen, of het nu ging om de zonen van de failliete Johann Diedrich Lürmann, of om de inwoners van het afgebrande stadje Hemer. Nog in 1790 verzochten inwoners uit Iserlohn hem tussen te komen ten gunste van een verwand in het Oostenrijks leger²⁷. Het enige project van commerciële aard in zijn streek van afkomst bestond in de oprichting van de "Stephanopel"-blekerij in een dal nabij Hemer. Het schip op de gevel van het daartoe opgetrokken gebouw, genaamd "Zum Kap der Guten Hoffnung", had waarschijnlijk betrekking op de faam van de koopman Romberg²⁸. In 1780 namen de gebroeders Romberg een katoenmanufactuur in Brussel over. Naderhand werd het bedrijf op zijn beurt overgenomen door de gebroeders Basse, die het tot een betekenisvol textielbedrijf uitbouwden. Ook de Basse's waren uit het Westen van Duitsland afkomstig, meer bepaald uit de Essener tak van een uit Iserlohn stammend geslacht, ze hadden evenwel hun betrekkingen met hun streek van herkomst afgebroken²⁹.

De gevolgen van de Franse revolutie

De Franse revolutie deinde uit naar de Oostenrijkse Nederlanden en vormde op het eerste gezicht een bedreiging voor de kooplui en hun handelsaktiviteiten. Reeds de onlusten aan het einde van 1789 hadden bange vermoedens doen ontstaan, of zoals Johannes Rupe & Co. aan een Franse

(26) E. DÖSELER, *Süderländische Geschichtsquellen und Forschungen*, dl. 3, Werdohl, 1958, p. 194, nr. 478 (aangaande de door Johann Peter Altenvoerde voor rekening van Romberg uitgevoerde geldtransporten); ARA, Brussel, Chanc. aut. Pays-Bas, nr. 651, fol. 11v-12v, (leveringen van de ijzer- en staalcompagnie Klagenfurt in de Nederlanden door bemiddeling van Romberg).

(27) RÖMBERG, *Mémoire*, p. 3; StA Schwelm Wupp. 90, p. 37.

(28) STAMS KDK, Hamm nr. 402. Aangaande het "Zum Kap der guten Hoffnung", zie: U. BARTH e.a., *Kunst- und Geschichtsdenkmäler in Märkische Kreis*, Balve, 1984, p. 195 e.v.

(29) Zie P. SCHOLLIERS - VAN DEN EECKHOUT, Een vertegenwoordiger van het opkomend industriekapitalisme: Frederic Basse, van katoendrukker tot beheerder van N.V.'s, in: *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 7, 1976, p. 473-491; W. REININGHAUS, *Stammlisten*, p. 19.

handelspartner meedeelden : “Les troubles de Brabant nous ont causé d’inquietudes pour vos laines, cependant comme les circonstances y ont pris une autre tournure, la plupart des troupes de l’Empereur ayant évacué le pays de Brabant, nous estimons que le calme y regnera”³⁰. De periode tussen de zomer van 1792 en 1795 moet voor de kooplui die handel op Vlaanderen of Brabant dreven een moeilijke tijd geweest zijn. Op 15 december 1792 - het Franse leger was België binnengetrokken - luidt het in een brief uit Iserlohn, gericht aan een te Aken gevestigd uitvoerder, “dat wij omwille van de huidige onzekere tijden...in een staat van niet geringe onrust verkeren”³¹. Het thema van de onzekere tijd zou nog lang geldig blijven. In 1793/94 kwamen de textielmanufacturen in Gent en Brussel tot stilstand. Dit bleek erg nadelig uit te draaien voor de blekerijen in Iserlohn en voor de garenhandel en -spinnerijen in Minden-Ravensberg, die met hun ruw garen bleven zitten. In Iserlohn groeide de garenberg in de stapelhuizen aan. “Wij...bemerken nergens mogelijkheden tot afzet, in Brabant is alles nog erg onrustig, en aan het op gang brengen van de fabrieken wordt zeker niet gedacht”. Voor Vlaanderen gold hetzelfde : door de oorlog waren “veele arbeiders weerklos”³².

In 1794 bereikten een lange tijd geen berichten over wat zich in België afspeelde Iserlohn, zodat “zij die zich hier bevinden in onzekerheid verkeren aangaande hun verwanten aldaar”³³. Tussendoor keerde Gottfried Cappel in september 1794 voor enkele dagen naar Iserlohn terug. Hij stelde er niet alleen zijn familie, maar de hele koopliedenstand gerust : “Cappel, dewelke gisteren over Holland uit Brabant is aangekomen, bevestigt het reeds bekende bericht dat de Fransen zich zeer goed en gedisciplineerd gedragen in Brabant. Elkeen in dat land kan ongestraft zijn zaken behartigen en enkel de onzekerheid aangaande het lot van zijn alhier verblijvende familie was de aanleiding de reis hierheen te ondernemen”³⁴. Cappel lepelde de Iserlohniers echter valse hoop in. In de feiten zou het conflict tussen de Fransen en de buitenlandse handelaren nog scherper worden, zoals negen kooplui uit Iserlohn op 1 mei 1795, in een uitvoerig memorandum waarin ze op de recente gebeurtenissen terugblikten, aan het Pruisisch Generaaldirektorium lieten weten³⁵. In de loop van de zomer van 1794 hadden de Iserlohniers “verschillende waren, dewelke wij in de Oostenrijksche Nederlanden in voorraad hadden, en waarvoor wij de gebruikelijke taksen zoals het hoorde betaald hadden met de bedoeling de goederen in de heersende onzekerheid zeker te behouden, naar Holland verstuurd”. “Van de toenmalige regeringen in Brabant en in de Verenigde Provinciën” was

(30) StA Schwelm Wupp. Bf.kpb. 1788/90, p. 1015.

(31) StA Schwelm Wupp. 91, p. 926.

(32) StA Schwelm Wupp. 90, pp. 717 en 1074 (Rupe aan Venghaus & Schloemann in Neuenkirchen, respectievelijk aan Joan Van Paemel in Gent).

(33) StA Schwelm Wupp. 59, p. 39.

(34) StA Schwelm Wupp. 59, p. 193.

(35) De tekst van dit memorandum, waaruit de volgende citaten komen: ZSTAM GD Cleve LXXXI, nr. 13, Bd., fol. 56-60, ondertekend door: Thomee & Angelkort, Johann Heinrich Kissing, gebroeders Rentzing, Quade & Co., Stephan Kissing, Johann Hermann Kissing & Comp., G.G. Cappel, Johann Friedrich Quincke & Comp., Johannes Schmidt, J.W. Geck.

RIJKSUNIVERSITEIT – GENT

**SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS
DER MIDDELEEUWEN**

Blandijnberg 2 – 9000 GENT

de verzekering verkregen dat voor de goederen niet andermaal doeanerechten verschuldigd waren, maar dat "deze waren zonder verdere betalingen of taxatie vrij naar de plaats van eerste bestemming zouden kunnen gebracht worden". De Fransen trokken echter een streep door deze rekening. Ze namen de naar Holland verstuurde goederen in beslag en verplichtten de handelaren tot bijkomende betalingen. De Iserlohniers vonden het bijzonder erg dat ze bij deze gelegenheid verplicht werden Franse assignaten te aanvaarden. Toen de Fransen in de Oostenrijkse Nederlanden binnenvielen, hadden enkele achtergebleven kooplieden "onder voorwaarde van betaling in baar geld verschillende waren onderweg verkocht en zich daarbij naar de dan geldige koers van het Brabantse Courant gericht". Uitstaande vorderingen dienden echter, op Frans bevel, in de waardeloze assignaten verricht te worden. Dit ging regelrecht in tegen een basisprincipe van de Iserlohnier handel: "De in het groot handelende koopman..., die zijn waar met baar geld in den vreemde gekocht heeft en die met baar geld in toekomstige transacties andermaal nieuwe waar in den vreemde moet inkopen,...zou op korte termijn alle activiteit moeten staken, indien hij zich met dergelijk papiergeld in de plaats van baar geld diende tevreden te stellen". Het voornemen van de kooplui uit Iserlohn om niet langer producten uit Brabant en Vlaanderen te kopen, maar voortaan enkel "pruisische" goederen te verhandelen, was in dit perspectief niet houdbaar. Het was enkel de merkantillistisch redenerende Pruisische bureaucratie naar de mond praten. De Pruisische diplomaten zouden overigens na de Vrede van Basel bij het Nationaal Convent in Parijs ten gunste van de handelgenootschappen uit Iserlohn tussenkomen "omwille van de zekerheid aangaande hun persoon en aangaande hun zich in handen van Franse troepen bevindend handelsvermogen". Op het ogenblik dat de Iserlohniers hun verzoekschrift indienden waren de ernstigste storingen van het handelsverkeer reeds achter de rug, zonder dat de kooplui enige vervanging voor hun in beslag genomen waar verkregen hadden ³⁶.

Een uitvloeisel van de handelsbetrekkingen tussen Iserlohn en Gent was de overdracht van technologie inzake het bedrukken van katoen. Zoals bekend beleefde de Gentse textielsector aan het einde van de 18de eeuw een spectaculaire opbloei. De katoendrukkerijen kenmerkten zich door een kapitaalsconcentratie, die voor de mechanisatie van het spinnen en weven werd ingezet ³⁷. De reeds vermelde handelaarsfamilie Quincke, die tussen Iserlohn en Gent pendelde, nam het initiatief om in 1806 het bedrukken van katoen zoals dat in Gent gebeurde, in de omgeving van Iserlohn, in Letmathe, in te voeren. 1806 was een belangrijk jaar. De firma Johannes Quincke & Co. diende omwille van de gevoerde douanepolitiek de handel met de Zuidelijke Nederlanden definitief op te geven, zoals ook een bandfluweelfabriek in Dülken ten Westen van de Rijn, en ze zocht derhalve

(36) Zie R. DEVLEESHOUWER, *L'arrondissement du Brabant sous l'occupation française 1794-1795. Aspects administratifs et économiques*, Brussel, 1964, passim.

(37) Zie H. COPPEJANS - DESMEDT, Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw. Evolutie naar een 'moderne' grootstad, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 101, 1986, pp. 581 e.v.

naar nieuwe terreinen om haar activiteiten te ontplooiën. Reeds in 1806 werden in Lethmate ketels geïnstalleerd³⁸. Mogelijks trad de katoenfabrikant Geraard Van Der Waerde, die in het voormalig Augustijnenklooster in Gent samen met Constantijn Devos een fabriek beheerde, als makelaar op. Hij was in alle geval tot 10 maart 1811 vennoot in de onderneming van Quincke³⁹. De katoendrukkerij in Letmathe bleef tot die datum succesvol, nadien bleek het bedrijf niet langer leefbaar, nadat de Fransen de verdere export naar Holland en Noordwestduitsland verhinderd hadden. In 1815 legde Quincke de boeken neer⁴⁰.

De katoendrukkerij in Letmathe was een laat voorbeeld van hoe Iserlohn en omgeving uit de handelbetrekkingen met Vlaanderen en Brabant voordeel konden halen. De driehoekshandel tussen het huidige België, de Duitse jaarbeurssteden en Iserlohn verschafte aan een deel van de kooplui uit Iserlohn de basis van hun aanzienlijke welstand. Iserlohn profiteerde aldus mee van de merkwaardige economische conjunctuur die de Oostenrijkse Nederlanden in de achttiende eeuw kenmerkte.

(38) ZSTAM GD Mark Tit. CLX nr. 9, fol. 3.

(39) STAMS, Notar Krupp (Iserlohn) I 103. Over Van Der Waerde en Devos, zie: H. COPPEJANS - DESMEDT, *art. cit.*, p. 584.

(40) ZSTAMS Rep. 120 D VIII F. 2 nr. 1, fol. 7-8v.